

Koniec autonomii walutowej Królestwa Polskiego

Upadek powstania listopadowego miał istotne konsekwencje dla politycznych i gospodarczych losów Królestwa Polskiego. Car zawiesił konstytucję, a zamiast niej wprowadził statut organiczny, zlikwidowano armię i wiele autonomicznych instytucji. Ponadto na kraj nałożono wysoką kontrybucję, a Warszawa miała sfinansować wybudowanie Cytadeli. W dużym stopniu musiał się tym zająć Bank Polski.

Brama Straceń w warszawskiej Cytadeli

Rozbudowa przemysłu

Upadek powstania listopadowego nie powstrzymał rozwoju Banku Polskiego. Stale ulegał powiększeniu jego kapitał zakładowy, a bank w jeszcze większym stopniu niż wcześniej włączył się w proces rozbudowy polskiego przemysłu (zakłady w Zagłębiu Staropolskim, Huta Bankowa w Dąbrowie Górniczej oraz drogi). Niekorzystnym zjawiskiem było przywrócenie w 1831 roku granicy celnej z Rosją, co było karą za powstanie, ale i celnym ciosem wymierzonym w polski przemysł. Dotkliwie na polskim przemyśle odbił się kryzys gospodarczy w latach czterdziestych, zwłaszcza że możliwości inwestycyjne były na wyczerpaniu.

Jednak istnienie banku było zagrożone. W 1832 roku odebrano mu zwierzchnictwo nad mennicą (ostatecznie podporządkowano ją Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu), co

pozbawiało go wpływu na produkcję monet. Rosjanie chcieli także przeprowadzić unifikację walutową i wprowadzić rosyjskie napisy na polskie monety. Znaczący wpływ na te projekty miał carski minister finansów Igor Kankrin, zdecydowany przeciwnik polskiej samodzielności. Jednak Bank Polski przetrwał, ponieważ Rosjanie uznali tę instytucję za potrzebną. Jak się okazało, była to jedna z najsolidniejszych i najtrwalszych autonomicznych instytucji Królestwa Polskiego. Paradoksalnie utrzymanie autonomii banku oraz polskiego pieniądza w dużym stopniu było zasługą kata powstania listopadowego, feldmarsz. Iwana Paskiewicza. Jego działania spowolniły, ale nie zatrzymały procesu stopniowej unifikacji.

Walcownia w Sielpi

Pieniądz dwujęzyczny

Trzeba było kilkudziesięciu lat, by połączyć polski i rosyjski system pieniężny. Różnice między nimi polegały na tym, że w Rosji obowiązywał inny system wagowy (funt = 409,52360 g) niż w Królestwie (grzywna kolońska = 233,812 g). W państwie carów nie bito niepełnowartościowych monet bilonowych. Kłopotliwe było także przeliczanie polskich złotych na rosyjskie ruble. W Rosji rubel dzielił się na 100 kopiejek, zaś w Królestwie Polskim 1 złoty wart był 30 groszy.

Ujednoczenie walut carscy urzędnicy odłożyli na później.

Po powstaniu listopadowym Bankiem Polskim kierowali Józef Lubowidzki (powyżej) i Henryk Lubiński

Mieli pilniejsze zadanie: ściągnięcie z rynku pieniędzy rewolucyjnych z wizerunkiem Orła i Pogoni. Aby nie wywoływać paniki, pozwolono ludności na płacenie powstańczymi monetami, a następnie oddawano je do mennicy na przetopienie.

Do 1838 roku w ten sposób wycofano powstańcze monety o łącznej wartości 2 123 893 zł. Co ciekawe, nie podjęto decyzji w sprawie rewolucyjnych dukatów. Uznano bowiem, że jest ich zbyt mało w obiegu.

Zanim jeszcze Bank Polski pozbawiono nadzoru nad mennicą, ta wzno-

Papierowe złote i ruble

Jednym z głównych zadań Banku Polskiego była emisja pieniędzy. Po wycofaniu banknotów zniszczonych i powstańczych trzeba było przygotować kolejną partię papierowych pieniędzy. Po podwyższeniu kapitału zakładowego wyemitowano bilety kasowe w systemie złotowym o nominałach 100 i 5 złotych. Ta sytuacja trwała do 1841 roku, kiedy wypuszczono w obieg nowe dwujęzyczne banknoty rublowe o nominałach: 25, 10, 3 i 1 rubla. Emisja trwała do 1866 roku. Cztery lata później Bank Polski został pozbawiony prawa do emisji banknotów, a jego bilety kasowe były stopniowo wycofywane z obiegu i zastępowane rosyjskimi rublami.

Dwujęzyczna moneta o nominale 10 zł (1½ rubla) Królestwa Polskiego z 1833 roku. Awers: na piersiach dwugłowego orła rosyjskiego widać św. Jerzego – patrona Moskwy. Na skrzydle lewym umieszczono herby Kazania, Astrachania i Syberii, na prawym Polski, Krymu i Finlandii. Litera N-G to inicjały szefa sekcji w mennicy petersburskiej. Napis otokowy: CZISTAGO SEREBRA 6 ZOŁOTNIKOW 31½ DOLEJ (6 złotych i 31½ doli czystego srebra). Zołotnik = 96 doli = 4,265871 g

Dwujęzyczne banknoty o nominałach 1 rubel z 1847 roku (z lewej) oraz 3 ruble z 1841 roku (poniżej)

Dwujęzyczna moneta o nominale 5 zł (¾ rubla) Królestwa Polskiego z 1838 roku wybita w warszawskiej mennicy

wiła produkcję monet według wzorów sprzed powstania. Prawie jednocześnie w mennicy petersburskiej przygotowano próbną partię 200 tys. monet jednozłotowych. Na ich rewersie widniały napisy w językach rosyjskim i polskim

Mennica warszawska wybiła ostatnie monety w 1865 roku. Po wywiezieniu sprzętu menniczego do Petersburga likwidacja mennicy przeciągała się do 1867 roku, kiedy to na podstawie carskiego ukazu została ostatecznie zamknięta. Jej budynki przy ul. Bielańskiej przejęło wojsko. W 1907 roku zostały one rozebrane, a na ich miejscu wzniesiono gmach Banku Cesarstwa (powyżej). Po odzyskaniu niepodległości mieścił się tu Bank Polski. Podczas powstania warszawskiego budynek został kompletnie zrujnowany (poniżej).

oraz dwa nominały: 15 kopiejek i 1 złoty. Odtąd podstawowy nominał był wyrażony w kopiejkach lub rublach, poniżej podawano równoważność w groszach lub złotych. Zmienił się także awers, na którym nie było już napisów, oraz herb Królestwa Polskiego. Miejsce polskiego Orła (przesuniętego na prawą stronę) zajął patron Moskwy św. Jerzy.

Polskie społeczeństwo bez większych sprzeciwów przyjęło nowe monety. W związku z tym w następnym roku (1833) mennica petersburska wyemitowała kolejne dwujęzyczne monety: 1 i $\frac{1}{2}$ oraz $\frac{3}{4}$ rubla, które odpowiadały odpowiednio polskim monetom 10 i 5 zł. Tak jak w wypadku monety 1 zł jedynie skrót ZŁOT był po polsku.

W 1834 roku także mennica warszawska uruchomiła produkcję dwujęzycznego pieniądza: 10 zł ($1\frac{1}{2}$ rubla), 5 zł ($\frac{3}{4}$ rubla), 2 zł (30 kop), 1 zł

(15 kop) oraz złote 20 zł (3 ruble). Prócz tego bito monety groszowe: srebrny bilon (10 i 5 gr) oraz miedziane 3 i 1 gr. Z monet groszowych stopniowo znikwały elementy zana-

czające odrębność Królestwa Polskiego. Najpierw ze sformułowania „grosz polski” usunięto słowo „polski”. Następnie zniknęła nazwa Królestwo Polskie. Kolejnym etapem unifikacji

Monety już tylko rosyjskie

O losach polskiego pieniądza zdecydował ukaz carski z 15 września 1841 roku. Na jego mocy w Królestwie narzucono rosyjski system pieniężny, a mennica warszawska została podporządkowana petersburskiej.

Odtąd miała produkować ruble i kopiejki. Przejściowo zezwolono na produkcję monet dwujęzycznych o nominałach 20, 30, 40 i 50 gr.

Dość nieoczekiwanie sprzeciwił się temu namiestnik Królestwa, feldmarsz. Paskiewicz. Wobec braku odpowiedników monet bilonowych w Rosji domagał się dalszej produkcji miedzianych monet o nominałach 1, 3, 5 i 10 gr. Ważny był też argument finansowy, bowiem produkcja srebrnego i miedzianego bilonu przynosiła spory zysk. Każdy funt srebra przebity na bilon dawał ponad 95 zł dochodu, podczas gdy bicie monet pięciokopiejkowych generowało jedynie straty. Dlatego też pomimo oficjalnego zakazu aż do 1849 roku bito ten rodzaj pieniądza, który stanowił aż 80 proc. produkcji mennicy warszawskiej. Na monetach niezależnie od roczników umieszczano datę 1840. Proceder ten utrzymał się także za panowania Aleksandra II i aż do 1865 roku w milionowych nakładach produkowano monety 5 i 10 gr.

Monety bite w mennicy warszawskiej: dwujęzyczny 1 zł z 1833 roku (na górze) oraz rosyjskojęzyczny 1 rubel z 1842 roku (w środku) oraz denezka (półkopiejka) z 1855 roku (na dole). Na awersach dwóch pierwszych monet widać znak mennicy warszawskiej MW (na jednorublowce zapisany alfabetem rosyjskim)

polskiego i rosyjskiego systemu monetarnego była decyzja o wprowadzeniu nowych monet dwujęzycznych: 50 gr (25 kop), 40 gr (20 kop), 20 gr (10 kop) i 10 gr (5 kop). Te ostatnie wypuszczono tylko jako monety próbne. Nadal produkowano bilon groszowy według tradycyjnej polskiej stopy monetarnej.

Niezniszczalny bilon

W isticie rosyjskim stylu zakończyła się sprawa monet dwujęzycznych, przede wszystkim monet bilonowych z polskimi napisami. Administracja petersburska zażądała ich wycofania i przetopienia. Łatwo poszło z monetami srebrnymi; z niepełnowartościowym bilonem było trudniej. Okazało się, że jego wykupienie po cenie nominalnej i przerobienie jest nieopłacalne: według obliczeń wymiana i produkcja nowych monet kosztowałyby ponad 2 mln rubli! W związku z tym bilonu nie wymieniono, a mieszkańcy Kongresówki posługiwali się nim aż do czasów pierwszej wojny światowej. Szczególną popularnością cieszyły się monety 10 gr, przeliczane przez ludność jako 5 kopiejek.

Siła nabywcza pieniądza w 1850 roku w Białogonie pod Kielcami

Korzec pszenicy	4 ruble srebrem
Korzec jęczmienia	2 ruble srebrem
Korzec żyta	2 ruble srebrem
Korzec grochu	5 rubli srebrem
Korzec kapusty	1,5 rubla srebrem
Korzec ziemniaków	75 kopiejek
Funt słoniny	15 kopiejek
Funt soli	4 kopiejki

Rusyfikacja monet produkowanych w Warszawie na tym się nie zakończyła, bowiem różniły się od petersburskich jedynie tym, że umieszczano na nich znak mennicy warszawskiej M.W. Od 1850 roku skrót zapisywano rosyjskim alfabetem (B.M., warszawska monieta). Z czasem planowano zlikwidować ten napis, jak również samą mennicę.

Na razie Paskiewicz sprzeciwił się zamknięciu mennicy. Dowodził, że jest potrzebna, aby zapewnić wystarczającą ilość rosyjskich monet w Królestwie; ponadto jest zakładem nowoczesnym, gwarantującym wysoki poziom produkcji. Jej likwidacja była jednak tylko kwestią czasu. Od 1857 roku w Warszawie bito wyłącznie monetę miedzianą i monety 10 gr z datą 1840. Mennica przynosiła stały deficyt. Był to jeden z argumentów za jej likwidacją. W 1864 roku w Warszawie wybito ostatnią rosyjską kopiejkę. Ostatnimi monetami bitymi jeszcze w następnym roku były monety 10 gr. Była to ostatnia polska moneta z warszawskiej mennicy. Na następne trzeba było czekać do czasów Drugiej Rzeczypospolitej.

Po 1841 roku w warszawskiej mennicy nadal bito polskojęzyczną monetę bilonową. Powyżej moneta 10 gr

Likwidacja Banku Polskiego

W latach czterdziestych i pięćdziesiątych XIX wieku władze rosyjskie stopniowo ograniczały niezależność Banku Polskiego. Wynikało to nie tylko z polityki Petersburga, ale i z nieprawidłowości panujących w samej instytucji. Bank pozbywał się – często po niskich cenach – zakładów przemysłowych, które niegdyś były jego chlubą; możliwości udzielania kredytu kurczyły się coraz bardziej. W 1869 roku bank podporządkowano rosyjskiemu ministerstwu finansów. Rok później przestał emitować banknoty. Coraz bardziej zrusyfikowany, został zlikwidowany

Rosyjskie banknoty o nominałach 1, 3 i 5 rubli

w 1885 roku, choć sama likwidacja przeciągnęła się o dziewięć lat. Majątek Banku Polskiego został przejęty przez Rosyjski Bank Państwa. W ten sposób zniknęła ostatnia,

dytowe. Pieniądz papierowy wprowadzono w Rosji za panowania Ka-

niezwykle zasłużona w rozwoju gospodarki, polska instytucja.

Carskie ruble i kopiejki

Po zlikwidowaniu mennicy warszawskiej polscy poddani cara posługiwali się wyłącznie rublami i kopiejkami. W obiegu pozostawały też dwujęzyczne monety Królestwa Polskiego oraz duża liczba bilonu, która z czasem zmalała. Prócz monet (złotych, srebrnych i miedzianych) rosyjski Bank Państwowy emitował bilety kre-

Rosyjskie monety o nominałach 1, 3 i 5 kopiejek

Skarb Rządu Narodowego

Klęska powstania listopadowego nie przekreśliła marzeń o wolnej Polsce. Nowe pokolenie, nie zważając na dysproporcję sił, doprowadziło do wybuchu kolejnej insurekcji. Chociaż powstanie styczniowe nie było przygotowane ani militarnie, ani finansowo, skarb powstańczy działał nader sprawnie. Na podstawie dekretu *O ofierze narodowej* rozpoczęto zbieranie podatków; trzeba zaznaczyć, że dokonywano tego starannie i skutecznie. Jednak potrzeby były zbyt duże, a wpływy zbyt nieregularne, toteż rozpisano pożyczkę narodową (rząd powstańczy wydrukował nawet obligacje). Planowano także emisję powstańczych pieniędzy. „Monetę Narodową Polską” wydrukowano we Francji dopiero w czerwcu 1864 roku, kiedy powstanie upadało. Banknoty o nominałach 1, 2, 5, 25, 50 i 100 zł na łączną kwotę 23 mln zł nie trafiły do kraju, a cały nakład został zniszczony.

tarzyny II. Jednak asygnaty nie cieszyły się zaufaniem społeczeństwa, ponieważ wydrukowano ich za dużo i zawieszono ich wymienialność na monetę kruszcową. Spowodowało to utratę ich wartości, która w latach dwudziestych XIX wieku wynosiła zaledwie jedną czwartą srebrnego rubla. Przeprowadzona za Mikołaja I reforma asygnat doprowadziła do ich wymiany na kwity depozytowe, a tych zaś na wymienialne na monety złote i srebrne bilety kredytowe. Skutki reformy zostały osłabione w wyniku wojny krymskiej. Olbrzymie wydatki pokrywano drukowanymi biletami kredytowymi, których wymienialność zawieszono. W latach osiemdziesiątych XIX wieku nastąpiła równowaga finansowa państwa, co przełożyło się na kondycję rosyjskiej waluty.

Świnka to popularne i używane do dnia dzisiejszego określenie złotej monety o nominale 5 lub 7½ rubla. Nazwa ta wzięła się od świni, która kosztowała właśnie tyle. Co ciekawe, cena świni nadal oscyluje wokół równowartości tej monety.

Warto o tym pamiętać, wrzucając drobniaki do domowych świnek-skarbonek

Pod koniec XIX wieku Rosja przystąpiła do opartej o walutę złotą tzw. Łacińskiej Unii Monetarnej. Stało się tak z powodu zmiany stosunku cen złota do srebra. W drugiej połowie XIX wieku wynosiła ona 1:40, co zachwiało rosyjskim rublem opartym

o srebro. Ponadto przynależność do tego ekskluzywnego klubu była wyznacznikiem pozycji politycznej i gospodarczej. Nie bez znaczenia była także spekulacja dotychczasową rosyjską walutą, którą wywożono z zyskiem za granicę. Wskutek inflacji w roku 1885 dokonano pierwszej dewaluacji złotych monet poprzez obniżenie zawartości złota w imperiałach (10 rubli) i półimperiałach (5 rubli). W latach 1895 – 1897 dokonano kolejnej dewaluacji półimperiała, który otrzymał nowy nominał 7,5 rubla. Imperiał przekształcił się w 15-rublowkę. Prócz tego bito złote monety o nominałach: 37, 25, 10 i 5 rubli.

W oparciu o w pełni wymienialną złotą monetę emitowano pieniądź papierowy. Im więcej bank centralny posiadał cennego kruszcu, tym więcej banknotów mógł emitować. Nie oznacza to, że każdy banknot posiadał zabezpieczenie w złocie. Zakładano bowiem, że nie dojdzie do sytuacji, w której wszyscy posiadacze banknotów jednocześnie wymienią je na kruszec. Rosyjska waluta zyskała zaufanie ludności polskiej. Srebrne i złote ruble były w obiegu jeszcze długo po upadku caratu.

Korony i krajacry

Koszty wojen, jakie prowadziła Austria w okresie napoleońskim, spowodowały rozchwianie jej waluty. Widowym znakiem kryzysu była emisja papierowych guldenów zwanych bankocetlami (oficjalna nazwa *Wiener Stadt Banko Zettels*), których wartość z czasem spadła do zaledwie 1/8 wartości nominalnej. Próbowano temu zaradzić przez narzucenie przymusowego kursu. Mimo tego ludność niechętnie przyjmowała ten typ pieniądza. Podobnie było w 1848 roku, kiedy wyemitowano kolejną partię banknotów. W efekcie w Galicji nadal były w obiegu stare polskie monety i pieniądze Księstwa Warszawskiego. Chętnie także przyjmowano monety Królestwa Polskiego (do momentu ich rusyfikacji).

Austriacka waluta przeżyła kolejne wstrząsy w czasie Wiosny Ludów i po

Austro-węgierski banknot o nominale 20 koron

Monety austro-węgierskie: 1) 1 floren, 2) 5 koron, 3) 20 fillérów, 4) 10 krajcarów (zwanymi w Galicji centami)

przebranych wojnach w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX wieku. Z rynku zniknęła złota i srebrna moneta, którą zastępowano pienią-

(ryńskim), a krajcary – centami. Od 1868 roku w krajach Korony św. Stefana wprowadzono do obiegu forinta (odpowiednik guldena) równego 100

frankom francuskim. Jednak problemy finansowe i wieczne zadłużenie sprawiły, że zmiany nie były trwałe. Wreszcie w 1892 roku dokonano kolejnej reformy walutowej. Wprowadzono wówczas koronę dzielącą się na 100 halerzy, na Węgrzech zaś – koronę węgierską równą 100 fillérom.

Bank Austro-Węgierski (1878), jako instytucja emisyjna, od 1880 roku wprowadzał do obiegu dwujęzyczne banknoty (niemiecko-węgierskie). 20 lat później wyemitowano papierowe korony, które nie przetrwały upadku Imperium Habsburgów. W Polsce koronę wycofano z obiegu w maju 1920 roku i zastąpiono marką polską. System koronowy przetrwał za to w Austrii i Czechosłowacji.

Niemiecki banknot o nominale 100 marek

dzem papierowym. Stabilizacja waluty nastąpiła po porozumieniach wiedeńskich z 1857 roku. Zawarty je państwa niemieckie w celu ujednoczenia pieniądza Związku Niemieckiego. Reformę walutową przeprowadzono również w Austrii. Wprowadzono do obiegu nowego guldena (florena) austriackiego, dzielącego się na 100 nowych krajcarów (a nie na 60 jak dotychczas). Mimo to w Galicji ludność nadal zwała go złotym reńskim

krajcarom. Reforma miała wielki wpływ na uporządkowanie chaosu walutowego panującego w Galicji. Dopiero wtedy wycofano kursującą różnorodną monetę polską, krakowską i austriacką, zastępując ją nowymi guldenami i krajcarami.

Kolejnym etapem reformy walutowej w Austrii miało być przystąpienie do Łacińskiej Unii Monetarnej. Efektem tego były złote 4- i 8-florenowe monety, których wartość odpowiadała 10 i 20

Marki i fenigi

Po kongresie wiedeńskim, oprócz krótkiego eksperymentu z miedzianymi groszami dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego, na terenie zaboru pruskiego obowiązywały pruskie talary, w tym papierowe. Ujednoczenie niemieckiego pieniądza następowało stopniowo. Po podpisaniu unii celnej i monetarnej (1834 – 1837) i przystąpieniu do niej Prus i Saksonii (1838), wprowadzono nową jednostkę pieniężną, vereinstaler, równą 2 talarom pruskim lub 3 guldenom austriackim. Monety

NBP

Narodowy Bank Polski

Monety niemieckie: 2 marki (powyżej),
10 fenigów (obok), 1 fenig (poniżej)

te były bite z obowiązującej w Prusach grzywny kolońskiej (233,8555 g). Zmiany nastąpiły na podstawie porozumień

wiono markę dzielącą się na 100 fenigów. Poszczególne państwa niemieckie wchodzące w skład Rzeszy mogły jednak bić niektóre gatunki monet z wybranymi przez siebie wizerunkami. Prócz srebrnych bito złote monety 1- i 2-koronowe o wartości odpowiednio 10 i 20 marek. Niższe nominały (fenigi) były wykonane z niklu i miedzi.

wiedeńskich z 1857 roku. Jednak dopiero po zjednoczeniu Niemiec w miejsce walut poszczególnych państw niemieckich ustano-

Łudność polska posługiwała się pieniądzem pruskim i później niemieckim. Do czasów pierwszej wojny światowej, zwłaszcza w Wielkopolsce, przeliczano go jednak na złotówki, co odpowiadało $\frac{1}{6}$ talara pruskiego lub $\frac{1}{2}$ marki.

Wojciech Kalwat

MONETA JAKO ŹRÓDŁO W NAUCZANIU HISTORII

1. Dlaczego władze carskie dążyły do szybkiego wycofania monet z czasów powstania listopadowego?
2. Jakie zmiany zaszły w herbie Królestwa Polskiego po powstaniu listopadowym? Wyjaśnij ich przyczynę.
3. Wyjaśnij przyczynę pojawienia się rosyjskich napisów na pieniądzach Królestwa Polskiego.
4. Wskaż przyczyny, które doprowadziły do zlikwidowania Banku Polskiego.

Odpowiedzi umieścimy na naszej stronie internetowej www.mowiawieki.pl

Konkurs dla czytelników

Zapraszamy do udziału w konkursie wiedzy numizmatycznej. Dla pięciu osób które udzielą prawidłowych odpowiedzi, mamy nagrody książkowe.

Pytania konkursowe:

- 1) Gdzie i kiedy został wyemitowany banknot zwany „twarz diabła”? Wizerunek jakiego władcy widniał na tym banknocie?
- 2) Wyjaśnij, co w numizmatyce oznacza pojęcie „pseudolegenda”.

Odpowiedzi (z dopiskiem: konkurs „Polski pieniądz przez wieki” nr 11) prosimy nadsyłać do 15 września 2011 roku na adres: **Redakcja „Mówią wieki”, ul. Grzybowska 77, 00-844 Warszawa.** Lista zwycięzców zostanie opublikowana na stronie internetowej www.mowiawieki.pl

NBP

Narodowy Bank Polski

MÓWIA
WIEKI